

ВІДГУК
офіційного опонента Чепелик Олександри Анатоліївни
на дисертацію Дем'янової Софії Костянтинівни
«Жанрові особливості української та польської драми про владу землі
другої половини ХІХ – початку ХХ століття», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю
10.01.05 – порівняльне літературознавство

Україна внаслідок колоніального існування та різноманітних цензурних утисків, придушення національного руху мала обмеження культурного розвитку. В українському театрі це проявлялося в значних тематичних та жанрових редукаціях п'єс, звуженні аудиторії і відповідної орієнтації театру, в дискримінації українських митців порівняно з великодержавними, що зменшувало конкуренцію, браку світового репертуару в українській версії через минулі заборони перекладів, отже відсутність внутрішнього діалогу п'єс у межах театральної трупи, що позначалося й на майстерності акторів. Але в період початку ХХ століття українська література, і драматургія зокрема, швидко зрушувала в очах українства підвалини усіх дотеперішніх позицій, вимагаючи інших параметрів освоєння і оцінювання. Молода генерація митців не примножувала шаблонну бутафорію образів малоросійства, а, навпаки, плекала у своїй творчості той абстрактний ідеал європейської культури, який для них є водночас і вивільненням з рутини українофільського просвітанства й відкриттям широкого поля творчості в річищі новочасних мистецьких спрямувань. Звідси і тяжіння до освоєння театралізованих форм культурної образності через звернення до синтетичних архетипів містерії, трагедії, вертепної драми, що сприяло формуванню ціннісних уподобань глядача, одночасно шукаючи якісно нового способу висловлювання, здатного вербалізувати внутрішні психологічні підоснови явищ.

Літературний процес сучасності особливо багатий на різні жанрові форми творчості, що, як правило, пов'язані з їх місцем у загальній ієрархії жанрів, з культурно-історичною ситуацією, зі специфікою літературного

розвитку. Деканонізація традиційних художніх принципів та прийомів, динаміка естетичних критеріїв і, відповідно, читацьких смаків під впливом нових можливостей літературної творчості та її рецепції в сучасних умовах істотно розширюють теоретичні погляди на саму сутність літератури, на реальні і потенційні шляхи її розвитку, зокрема, на жанрову специфіку та її осмислення і давно вже виокремилися в особливий об'єкт наукових рефлексій, що дали поштовх новим сучасним дослідженням, які набули актуальності і в сучасних компаративних студіях.

Сформульована в дисертації наукова проблема вивчення жанрово-стильових трансформацій у поетиці української та польської драматургії через образ землі та комплексом пов'язаних з ним морально-етичних проблем на структурному, ідейно-тематичному, філософсько-естетичному, художньому рівнях, до сьогодні не була предметом окремих досліджень і тому вимагає поглибленого вивчення.

Поставлена проблема відповідає не лише колу наукових інтересів історії української літератури, але й компетенції порівняльного літературознавства, у межах якого позначився специфічний дослідницький вектор, спрямований на дослідження жанрових модифікацій в українській та польській драматургії порубіжного періоду, в контексті світового літературного процесу.

Обираючи ключовим аспектом дослідження процесів родо-жанрових трансформацій в українській та польській драматургії кінця XIX – початку XX століття, що відбивають різні аспекти загальноєволюційного процесу родо-жанрових змін, тенденції тогочасної культурної ситуації та іманентні закономірності в системі драматургічних жанрів із власною логікою, умотивованістю, новими мисленнєвими та художніми концептами, обумовленими специфікою розвитку національних літератур, Софія Дем'янова водночас порушує цілий спектр пріоритетних у сучасному літературознавстві питань формування теоретико-методологічних засад літературознавчої компаративістики, вплив філософсько-етичних студій

Свого – Іншого на сферу етнокультурних відносин і процесів, встановлення та еволюціонування різноманітних форм контактів між польською літературою та українською, активно сприймаючої перспективні тенденції розвитку культур Заходу й Сходу, що органічно ввійшли в історико-культурний контекст обох літератур, а все це також ставить працю дослідниці в ряд актуальних і необхідних нині.

Досвід світової літератури засвідчив, що на різних історичних етапах національні літератури в тій чи тій мірі постійно взаємодіють одна з одною, перебувають у нерозривному контакті, взаємовпливі, який привносить у них нові свіжі тенденції. Українсько-польський культурний дискурс розвивався в умовах комунікативних відношень Свій-Інший, змінюючи при цьому когнітивну наповненість обох термінів протягом історії. Враховуючи динаміку розвитку польської літератури межі століть, ця література змогла, з одного боку, зберегти власні самобутні риси, а з іншого, – засвоїти кращі досягнення провідних на той час літератур Європи. Таке органічне поєднання національного й зарубіжного літературно-художнього досвіду притаманне й українським письменникам кінця XIX – початку XX століття, які прагнули здолати замкнутість національної літератури, усвідомити її частиною не тільки загальнослов'янської, але і всієї загальноєвропейської культури. Таким чином, міжнаціональний діалог, що реалізується на основі імагологічних образів, формує певний культурний код сприйняття як Іншого, так і Свого.

Софія Дем'янова впевнено аргументує свої наукові завдання у розкритті особливостей динаміки трансформації жанрових форм в українській та польській драмі відповідно до національних традицій (у трагедійних «людових» драмах, у драматичних сценах (картинах), у трагікомедіях, мелодрамах, водевілях, комедіях, драматичних жартах), що посилювало інтерактивні взаємини наближення, взаємопроникнення, поглинання різних жанрових начал одного в іншого. Як новаторські варто кваліфікувати спроби окреслення інтертекстуального характеру

міжкультурних відносин, міжтекстової взаємодії, ролі драматичного героя у різних жанрових формах, висвітлення механізмів взаємозв'язку сюжетно-тематичних та жанрово-стильових ознак тексту драми, що вказують на спосіб структурування твору, на авторські конструкції щодо втілення, на вияв оцінювання, модальність висловлювання і компаративний розгляд історичного впливу родо-жанрової динаміки на розвиток української та польської драматургії у фокусі різних методологічних стратегій і практик. Культурогенез і розвиток етноментальності в Україні просякнуті величезним масивом цінностей світових культур: скіфсько-сарматської, мусульманської, іудейської, античної, візантійської, західно-європейської. Будь-які типи контактів між етносами і цивілізаціями ведуть до зіткнення зі світом художніх цінностей Культури Іншого, заснованої на своїй власній системі естетичних категорій, філософських побудов, поетиці і мові мистецтва. У зв'язку з цим, варто зазначити, що залученість значного корпусу маловідомих і ще не досліджених українських та польських драм порубіжної доби (Владислава Анчица, Олександра Володського, Станіслава Виспянського, Яна Каспровича, Анджея Нємоевського, Леопольда Стаффа, Владислава Оркана, Тадеуша Мічінського, Спиридона Черкасенка тощо) в аспекті зумовленості жанрової варіативності тенденціями родового синтезу, увиразнює місце української та польської драми у національному і загальноєвропейському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.

Софією Дем'яноюю опановано і критично проаналізовано теоретичні положення відомих зарубіжних та українських учених з питань польсько-українських культурних взаємовпливів порубіжного періоду, драматургічної творчості видатних митців (праці Ярослава Лавського, Наталії Малютіної, Володимира Моренця, Степана Хороба та ін.) та комплексного підходу щодо розв'язання історико-літературних проблем драми як роду і жанру, зокрема жанрові модифікації на формалістичному, структурному, інтертекстуальному, феноменологічному та рецептивно-естетичному рівні

(праці Цветана Тодорова, Віктора Шкловського, Поля Рікера, Олександра Білецького, Дмитра Наливайка, Володимира Жирмунського, Михайла Бахтіна, Миколи Ільницького та ін.).

На сучасному етапі розвитку літературознавства все частіше обговорюються питання широкого спектру родо-жанрових трансформацій та поетикальних модифікацій драматичної структури тексту в межах жанрових парадигм близьких або й значно віддалених жанрів, урізноманітнених авторськими інтенціями і творчою активністю драматургічного слова.

Дослідження складних процесів формування жанрової парадигми української драматургії не лише в контексті загальноукраїнського літературно-драматургічного процесу, а й у типологічних зіставленнях із слов'янською та європейською драмою хронологічно означеного періоду окреслили рівень творчого побутування різних типів художньої авторської свідомості в умовах деструкції родових і розмитості жанрових категорій, різних систем драматургічної поетики, і своєрідність їх існування як у структурі окремих творів, так і в моделі загального ідейно-естетичного явища. Розв'язання зазначеного завдання передбачає необхідність специфічної теоретико-методологічної бази, що дозволяє аналізувати хаотичну природу родо-жанрових трансформацій у кожній національній літературі в умовах культурного вибуху з урахуванням особливостей її розвитку в контексті світового літературного процесу, простежувати причинно-наслідкову обумовленість її функціонування. Використаний в роботі досвід вітчизняних та зарубіжних учених у сфері імагологічних, комунікативно-рецептивних, структурно-семіотичних, архетипно-міфологічних, генеалогічних та герменевтичних концепцій дає змогу з'ясувати теоретичні та історико-літературні засади взаємозв'язків і взаємодій літератур, зокрема драматургії, проаналізувати ментально-літературні образи, стереотипи, систему персонажів, характерів, а також топоси та локуси у культурно-літературному просторі парадигми «Інший» – «Чужий» – «Свій» – «Ворожий» – «Близький», розкрити своєрідність тих чи інших

засобів драматургічної поетики та простежити поліфонію жанрових трансформацій відповідно до авторських стратегій та інтенцій тексту і зростання ролі літературності, умовності, здатність культурних кодів (жанрових ознак) до моделювання. Обрунтуванню такої можливості присвячено перший розділ дисертації «Теоретико-методологічні аспекти роботи».

Другий розділ дисертації «Феномен трагічного пізнання в українській та польській модерній драмі на тему влади землі» розпочинається цілком логічно з літературного осмислення суті жанру трагедії як певного типу художнього твору, що виділяється з-поміж інших драматичних жанрів за допомогою властивих йому відтворюваних змісто-формальних рис, які потребують як подальшої наукової конкретизації на основі аналізу визначених творів, так і узагальнення на рівні жанровизначальних особливостей у працях польських (Романа Інгардена, Владислава Татаркевича, Остапа Ортвіна, Марії Ольшевської та ін.), українських (Івана Франко, Миколи Євшана, Наталії Малютіної, Ярослава Поліщука та ін.) та російських учених (Ольги Фрейденберг, Михайла Гаспарова, Віктора Ярхо та ін.), з'ясовуються характерні риси трагедії як літературного явища конкретного періоду, виявляються особливості модифікації поетики жанру, визначаються принципи, на яких будується структура подальшого дослідження, та терміни, які розширюють необхідний понятійний апарат («дискурс», «патерн», «інтермедіальність», «імагологія» і т.п.) з позицій сучасних методологічних студій.

На безпосередньому аналізі заявлених у роботі «людових» трагедій «Wina i kara» («Провина і покарання»), «Skapany świat» («Потоплений світ») Владислава Оркана, «Świat się kończy» Яна Каспровича, «Kłątwa» Станіслава Виспянського, родинно-побутових драм «Południca» («Полудниця») Леопольда Стаффа, «Marcin Łuba» Тадеуша Мічінського, «Familia» Анджея Немоевського, містерійних балад Еміля Зегадловича, Софією Демьяновою простежено специфіку, ступінь вияву та вектор функціональності категорії

трагізму через модуси універсалізму, алегоризації, міфологізації, онтологізації, виявлено динаміку розвитку та характерні ознаки родинно-побутової драми, способи вираження зв'язку вказаних творів з біблійним текстом через образне втілення провини та покарання у всесвітньому масштабі, жертвну смерть та катарсис героїв у контексті єдиного проблемно-тематичного комплексу «драми про землю» в польській літературі порубіжного періоду.

У розглянутих драмах «Земля» Спиридона Черкасенка, «Земля» Єлисея Карпенка, «Олена» Людмили Яновської Софія Дем'янова розкрила вдало тему руйнування моралі селянина, що набувала екзистенційного забарвлення через усвідомлення фатальної залежності від землі, проілюструвала особистісно-психологічну спрямованість цих творів. Вона виявляється у тому, що зовнішні перипетії спричиняють складний внутрішній конфлікт у вигляді різноспрямованих духовних імпульсів, який стає домінуючим у розкритті одвічних проблем пошуку гармонії, щастя, самопізнання через актуалізацію жанрових та естетичних засад трагедії, містерії, мораліте.

Відзначу, що матеріал обговорених та наступних частин дослідження викладений відповідно до логіки розв'язання у роботі завдань і досягнення заявленої мети і чітко структурований, а чи не кожен підрозділ дисертації містить відповідний історико-теоретичний коментар, що вмотивує зміст здійснюваних студій та сприяє певному узагальненню звучання їх результатів.

За жанровим різноманіттям українська драматургія – чи не найбагатша в історії свого розвитку. Це значною мірою спричинено рецепцією і тенденціями творчого побутування в національній сценічній літературі модернізму як філософсько-естетичної і художньої системи, котра відкривала необмежені можливості в розширенні та вдосконаленні засобів драматургічної поетики, а також новою розробкою тривкої християнської традиції. Із цією метою у третьому розділі рецензованої роботи «Жанровий

характер українських та польських драматичних сцен (картин, малюнків) на тему влади землі кінця XIX – початку XX століття» дослідниця, враховуючи спосіб репрезентації теми землі у кожній літературі відповідно до національних традицій, логіки генези жанрових (передусім, комедійно-водевільних, мелодраматичних, опереткових) форм та характеру їх вираження у студійованих художніх текстах українських та польських драматургів («Скрутна доба» Марко Кропивницького, «Понад Дніпром», «Суєта» Івана Тобілевича, «Селяни-аристократи», «Еміграція селян» Владислава Анчица, «Хлопський меценат» Клеменса Шанявського), змальовує авторську модель світу, базуючись на спільних елементах колективної пам'яті, історичному досвіді, традиціях культурного діалогу, зміну суб'єктно-об'єктних відносин пов'язаних із трансформацією жанру мелодрами до іронічної драми чи трагікомедії з формальними ознаками сцен (композиційна алогічність, інверсія, монтажність, колажність, схематичність сюжету, типізація характерів, відсутність інтриги, відкритий фінал, усунення конфлікту і т. п.), розкриває художню сутність героя драматичних творів у різних ідейно-подієвих планах як об'єкта драматичної дії, де безумовно присутній своєрідний мотиваційно-поведінковий імператив як втілення трагікомедійної модальності через сатирично-пародійну призму.

Мистецтво XX століття надає багато підтверджень надзвичайної актуальності комічного – як оригінального художнього феномену та складної естетичної проблеми. Різнобічно відображаючи процеси трансформації суспільної свідомості, що відбувалися під впливом глобальних соціально-політичних катаклізмів епохи, напружених філософських пошуків та мистецьких відкриттів, комічне зазнає певних змін, набуває нових рис та породжує нові жанрові форми та естетичні модифікації.

Варто зазначити, що залучені Софією Дем'яною, з акцентуацією уваги на модифікацію комедійних жанрових форм відповідно авторським стратегіям, твори українських («Розгардіяш» Марко Кропивницького, «На бідного Макара» Олександра Володського, «На Межі» Гаврила Левченко) та

польських («Построжні» Владислава Оркана, «Горілка» Владислава Анчица) драматургів у четвертому розділі дисертації «Рух жанрових форм в українських та польських комедійних п'єсах на тему влади землі» сприяли окресленню своєрідної контамінації в багатьох драматичних формах панівних культурологічних естетик – комедійної, трагікомедійної, трагедійної, мелодраматичної, іронічної як спробу подолання жанрових кліше, стереотипних формально-сюжетних мотивів, амплу персонажів. Через послідовне зіставлення драматичних творів автор окреслює характер впливу теми землі на поетикальні особливості розглянутих нею комедій в онтологічно-екзистенційному вимірі з формально-змістовими трансформаціями.

На завершення рецензованої дисертації відзначимо її історико-літературну ґрунтовність та якісний аналіз польських першоджерел, які маловідомі, а тому й малодослідженні, що забезпечують наукову об'єктивність у висвітленні саме комплексного вивчення функціонування теми влади землі як складової національної ментальності, що дозволило виявити жанрово-стильові модифікації польської та української драми з актуалізацією в драматичній дії онтологічно-екзистенційної та психологічної проблематики. Цілковито виправданим є численні цитування у дослідженні, що органічно вписуються в означений формат і презентують розмаїття використаних дисертанткою літературознавчих, критичних, філософсько-естетичних праць щодо потрактування жанру (і роду) як художньо-естетичних категорій у другій половині XIX – початку XX століття.

Закономірно, що змістовна, насичена розвідками та новаторськими ідеями робота не може не спонукати до запитань. Дозволимо собі їх озвучити:

1. Окресліть парадигматичну відмінність драми про владу землі в літературі XIX століття і межі XIX-XX століть.
2. Чи ототожнюється жанр трагедії з поняттям драми у вашому розумінні?

3. Визначте специфіку польського і українського трактування комічного, зв'язку його з давніми традиціями національної художньої культури.

Разом з тим, не виникає сумнівів, щодо загальної високої оцінки дисертації, яка є самостійним, завершеним, багатовекторним дослідженням, що розглядає парадигму трансформацій українських та польських драматичних жанрових форм другої половини XIX – початку XX століття з урахуванням художньо-естетичних чинників, суголосно яким змінювалась концепція жанру в обох літературах у межах хронологічно поданого періоду та своєрідності розвитку національної традиції. Твердження дисертації є обґрунтованими й мають незаперечну наукову новизну, автореферат і публікації загалом адекватно відображають зміст роботи.

Отже, кандидатська дисертація «Жанрові особливості української та польської драми про владу землі другої половини XIX – початку XX століття» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України, № 656 від 19.08.2015 р., а її автор Дем'янова Софія Костянтинівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Офіційний опонент

Старший науковий співробітник
Міжнародної школи україністики
Національної академії наук України,
кандидат філологічних наук, доцент

О. А. Чепелик

м. О. А. Чепелик
засвідчую гол. б.р. Пармичанко І.О.
Парм